

ISPOLJAVANJE HRABROSTI U VANREDNIM SITUACIJAMA

*»Borićemo se ako treba do poslednjeg čoveka, ali ćemo jednog sačuvati da vam donese izveštaj«
— Komesar 1. bataljona Prve proleterske brigade Vrhovnom štabu.*

Pojam hrabrosti se obično vezuje za ratne uslove i situacije, određeno vremensko razdoblje, ličnost, grupu ili naciju. Ovakav pristup isključuje mogućnost uopštavanja ovog problema van vremenskog prostora, značenja i cilja. Ako bismo suštinu hrabrosti posmatrali nezavisno od vrednosti cilja, kao vrednost samu »za sebe«, ona ne bi imala realne granice niti bi u sebi sadržavala etičko-moralnu komponentu. U tom slučaju mogli bismo da govorimo i o hrabrosti diktatora, zločinca ili siledžije. Stoga ćemo pokušati da analiziramo hrabrost podređenu cilju, vremenskoj i prostornoj ograničenosti, vezanu za pojam normalne ličnosti, koja se suprotstavlja opasnosti ne samo u ratnim i katastrofalnim situacijama, već i u drugim prilikama koje čoveka vitalno ugrožavaju. Značajno je uočiti da hrabrost nije vezana samo za borca u ratu, već za svaku ličnost koja se suprotstavlja opasnoj situaciji. Pri tome polazimo od stava da je cilj koji u opasnoj situaciji želimo postići vredan i etički opravdan, bez obzira na mogućnosti njegove realizacije u toku savlađivanja prepreka. S druge strane, hrabrost vezana za konkretnu ličnost ili grupu ne predstavlja isključivo odvažan i aktivan čin u jednoj situaciji, već aktivno, kontinuirano ponašanje.

Još je Aristotel tvrdio da se hrabrost ne iscrpljuje u jednom hrabrom činu, već da ona predstavlja trajnu fizičku i duševnu, fundamentalnu vrednost koju ličnost ispoljava kada je ugrožena. Kant je pokušavao da definiše pojam hrabrosti kao moć i sposobnost suprotstavljanja jakom i nepravednom protivniku. Hrabrost je svojstvo ličnosti, koje podrazumeva energiju, slobodnu aktivnost i sposobnost trpljenja i podnošenja teškoća. Ona nije svesna i besciljna drskost, ni svojstvo nezrelog deteta koje ne može da proceni opasnost i u nju

besmisleno srlja. Hrabrost sadrži u sebi emocionalnu napetost ličnosti koja ide u susret postavljenom cilju i intelektualne i misaone procese koji su snažno afektivno obojeni i imaju svoje biološko-psihološke korelate i manifestacije, kao i afektivna stanja straha. Mislioci manje —više svih istorijskih razdoblja uočavali su značaj intelektualnog angažovanja ličnosti u analizi opasnih situacija i ispoljavanju hrabrosti. Tako Montenj, govoreći o ljudima, dovoljno hrabrim, koji razmišljaju o smrti, zaključuje da to razmišljanje istovremeno znači i razmišljanje o slobodi. Onaj koji se naučio umrijeti, odlučio se robovati, jer znati umrijeti znači osloboditi se svih zavisnosti i potčinjenosti. Prema tome, hrabrost postaje najviša vrlina među vrlinama i čoveka čini dostojnim te osobine. Izvesni etičari tvrde da nijedna vrednost i vrlina nemaju značaja ako u sebi ne sadrže hrabrost. Međutim, postoje i zastupnici etičkog smera, koji smatraju da hrabrost u sebi ne sadrži nikakve vrednosti i vrline, da je ona svojstvo primitivnog mentaliteta, grubosti, nesmišljenosti, beskrupuloznosti i fizičke snage. Drugi, opet, ističu da vitalno ugrožena ličnost oduzima hrabrosti etički značaj budući da ova ličnost nema šta da izgubi u borbi i ništa joj drugo ne preostaje već da bude hrabra. Još apsurdniji stav o suštini hrabrosti imao je nacista W. Shering, koji je smatrao da što je rat suroviji i beskrupulozniji, to više stvara mogućnosti za ispoljavanje prave hrabrosti i heroizma.

O poreklu i suštini hrabrosti postoje različita shvatanja, koja su danas znatno revidirana. Predstavnici biološko-psihološke teorije smatraju da je hrabrost kod čoveka primarno nasledna, odnosno urođena, pri čemu osnovnu ulogu imaju instinktivne tendencije. U poslednje vreme zastupnici ove teorije sve više evoluiraju i zauzimaju stanovište da i društveni faktori imaju udela u formiranju hrabrosti. Tako Džon Dolrad u svojoj knjizi »Strah u bici«, pored ostalog, ističe da su najčešće zastupljeni momenti u suprotstavljanju strahu: »odanost armije »svojim rukovodiocima, ponos jedinice, vernost prijateljima i, više od svega, duboko osećanje naklonosti prema ciljevima rata. Psiholog Boring smatra da je hrabrost sposobnost smelog ponašanja, uprkos strahu i životnoj opasnosti, da bi se održala vojnička zakletva. Dijalektičko-marksističko shvatanje hrabrosti polazi od stava da je hrabrost društveno-istorijska i biološko-psihološka kategorija. Osobine i druga svojstva ličnosti razvijaju se u društvenoj sredini učenjem i njenim aktivnostima. Kroz aktivnost u okviru normi društvenog bića ličnost razvija hrabrost, zavisno od psiholoških doživljavanja i svesnih motiva koji je pokreću na akciju. Motivi su pokretači ličnosti i oni određuju njeno ponašanje, pri čemu se u konkretnoj situaciji ispoljava stepen hrabrosti. Stoga se i može desiti da

jedna ličnost u istim situacijama pokazuje različite stepene hrabrosti. Bez svake sumnje, nisu samo motivi merilo hrabrosti, već i druga psihološka svojstva ličnosti i socijalne sredine. Hrabrost, sa stanovišta dijalektičko-marksističke teorije, Makarenko ovako objašnjava; »Nije hrabar onaj koji se ne plaši, već onaj koji ume da savlada strah«. Prema tome, fenomen hrabrosti je pojava na koju deluju mnogobrojni faktori, konstitucionalni, psihološki i sociološki. Strah u sebi sadrži smelost i suprotstavljanje opasnostima one osobe koja je svesno i uspešno prilagođena konkretnoj situaciji.

U literaturi se često govori o intenzitetu i kvalitetu ispoljavanja hrabrosti. Odomaćeni su termini, na primer, smelost, junaštvo, neustrašivost, herojstvo. U našoj kulturi semantički smisao ovih pojmova zaista predstavlja određenu skalu, kod koje se mogu uočiti različiti kvaliteti i stepeni intenziteta hrabrosti. Smelost podrazumeva početni stepen hrabrosti, a herojstvo njegov najviši oblik. Istovremeno, herojstvo je simboličan izraz za najviše moralne i etičke vrednosti, za nesebično žrtvovanje u rizičnim, opasnim situacijama radi ličnih ili zajedničkih, društvenih ciljeva. Istorija je puna primera takve hrabrosti znanih i neznanih boraca, koji su pali na bojnom polju ili su se žrtvovali za opšte interese, kao na primer, Sokrat, Galilej, Jovanka Orleanka, Miloš Obilić, Sava Kovačević i mnogi drugi.

HRABROST KAO PSIHOLOŠKO-SOCIOLOŠKA POJAVA

Hrabrost kao psihološko-sociološka pojava predstavlja svojstvo ličnosti i njen sastavni deo. Ona se ne može shvatiti kao prolazno, situaciono stanje čoveka ili ponašanje doživljeno trenutno i motivisano afektom, već kao organizovana, stečena struktura i dispozicija ličnosti. Ova struktura nije identična sa afektom. Ona je relativno trajna organizacija koja se nalazi u stanju mirovanja, da bi se u odgovarajućoj situaciji aktivirala. Ona je, bez svake sumnje, i afektivno obojena, ali je kod nje duboko sadržajnije intelektualna, racionalna komponenta nad emocionalnim doživljavanjem. Za razliku od straha, koji je primarno afektivno duševno stanje, hrabrost je ponašanje ličnosti motivisano voljnim i racionalnim sadržajima svesti. Ovi sadržaji su izraz priprema, planiranja, donošenja odluke pri izvršavanju svake akcije. Zbog toga su kod ispoljavanja hrabrosti ovi sadržaji u svesti jasni. Svest nije izmenjena i sužena afektivnim doživljajima, kao što je slučaj kod jakih emocija straha i anksioznosti. I baš zbog toga, pri ispoljavanju hrabrosti kod ličnosti dominiraju voljne aktivnosti, iako nisu lišene emocionalnih doživljaja.

U razvijanju hrabrosti može se mnogo postići primenom vas-
pitnih i mentalno-higijenskih mera u formiranju stavova da čovek
u teškim situacijama ispolji odlučnost. Osnovni emocionalni efekat
pri delovanju straha na ličnost ispoljava se sužavanjem svesti, dok
osnovna, determinirajuća tendencija hrabrosti na ponašanje ličnosti
utiče na njeno buđenje i razvijanje. Sva akutna i trajnija afektivna
stanja, uključujući strah i paniku, javljaju se bez učešća naše volje,
iznenada, neočekivano. Ona mogu biti prolazna ili trajnija, što
zavisi od prirode psihotraume, jačine stresa, strukture ličnosti i si-
tuacije. Nasuprot tome, manifestacije hrabrosti su izraz svesnih
pokretačkih snaga i motiva. Hrabrost u sebi sadrži psihološku, soci-
ološku i etičku komponentu. Prema tome, sve ove komponente čine
hrabrost kao sastavni deo ličnosti, te je možemo shvatiti i senti-
mentom koji se formira kao specifično njeno obeležje. Iz ovoga pro-
izilazi i zaključak da je to, relativno, trajna i stečena, a nikako uro-
đena organizacija ličnosti. Ovakav stav nam dalje omogućuje da
insistiramo na snažnoj ulozi, odnosno razvoju vaspitnih, moralno-po-
litičkih i idejnih stavova kod ličnosti, koja u datoj situaciji treba
da ispolji hrabrost. S druge strane, razvijanje hrabrog i odlučnog
ponašanja ne može se posmatrati apstraktno, izolovano od društvene
sredine u kojoj se formira struktura ličnosti. Zbog svega toga o
hrabrosti moramo govoriti kao i o socio-psihološkoj kategoriji. Prema
tome, manifestacije hrabrosti ne zavise od jedne osobine ili faktora.
Borci na frontu različito ispoljavaju hrabrost, pri čemu presudnu
ulogu ima ličnost u celini, a ne samo jedna njena komponenta. Od
osoba sa poremećenom strukturom ličnosti, koje su emocionalno la-
bilne i nesigurne, veoma je teško stvoriti heroje, kao što je od idiota
nemoguće stvoriti genija. Međutim, psihološka nauka je mlada i nisu
nam poznata detaljnija izučavanja onih ličnosti koje su ispoljavale
hrabrost u borbi, na frontu i koje su žrtvovalе sebe radi zajedničkih
i etičkih ciljeva. Međutim, iz istorije je poznato da su to, u većini
slučajeva, bile ličnosti sa snažno naglašenim socijalnim stavovima, u
kojima su dominirala idejna stremljenja za koja su se one borile.

Pozitivni primeri hrabrosti uvek su imali snažan uticaj na po-
našanje grupa i pojedinaca. Stoga se hrabrost mora posmatrati i kao
sociološka kategorija. Kao što plašljivo i kukavičko ponašanje poje-
dinaca može veoma negativno da utiče na ispoljavanje panike, tako
hrabro ponašanje može da postane jezgro masovnog heroizma. Hrab-
rost pojedinaca u borbi u odsudnim situacijama veoma je dobro poz-
nata. Obično se govori da su strah i panika »zarazne« pojave, koje
se vrlo brzo šire i prenose na okolinu, utičući na ispoljavanje razli-
čitih socijalnih reakcija i oblika ponašanja. Ne može se negirati da

sličan efekat na ponašanje grupe, samo u pozitivnom smislu, nemaju i hrabrost i odlučnost. Prema tome, mora se imati u vidu da je u dinamici ponašanja pojedinaca ili kolektiva, manje — više, uvek prisutan psihodinamizam identifikacije (poistovećivanja s pojedincem ili grupom). Ovaj princip prilagođavanja grupa i pojedinaca predstavlja psihološko-sociološku pojavu. Postavlja se pitanje: koje ličnosti u odlučujućoj situaciji obično ispoljavaju hrabro ponašanje? U ratnim situacijama hrabri borci, komandiri i komandanti predstavljaju primer pozitivne identifikacije ostalima, a plašljivci negativan primer, koji može da dovede do kolebljivosti, neodlučnosti, konfuznosti, maštanja, iracionalnog straha, nesigurnosti i panike. Bez obzira na svoju strukturu i intelektualni nivo, svaka ličnost, pored individualnih specifičnih svojstava, pokazuje kolektivnu spremnost — da postane deo mase. Osoba u grupi manje razmišlja, intenzivnije oseća, manje kontroliše svoje radnje, smanjeno je njeno osećanje odgovornosti, pojačavaju se sugestibilnosti i podražavanje. Poznato je da se u masi, gomili čovek smeje iako najčešće ne zna zašto to čini. Stoga nije bez razloga rečeno da u gomili »čoveku rastu uši«, jer čini besmislene radnje koje mu inače nisu svojstvene. Neosporno je da mnogobrojni psihološki i sociološki faktori određuju ponašanje ličnosti u grupi, a i same grupe kao celine.

PSIHOLOŠKA SVOJSTVA LIČNOSTI I HRABROST

Strah i hrabrost, kao psihološke i sociološke kategorije, imaju suprotno delovanje na ponašanje pojedinaca i grupa. Međutim, kod normalnih ličnosti strah je prolazna emocija i u situacijama realnih opasnosti i, u principu, ne ostavlja negativne posledice na psihičko stanje ličnosti, dok se hrabrost sporije razvija i pozitivno utiče na pojedince i grupe. Nasuprot tome, ličnosti koje imaju poremećenu strukturu drugačije doživljavaju i ispoljavaju hrabrost i strah. Kod ovih ličnosti emocionalna ravnoteža, odnosno psihička stabilnost primarno je poremećena. Kako su emocije i unutrašnja doživljavanja uvek prisutni u svakom našem psihičkom sadržaju i funkciji, to se raznovrsne aktivnosti i duševna stanja, zbog emocionalne nestabilnosti, kod ovih ličnosti drugačije doživljavaju. Prvi simptomi abnormalnih duševnih stanja počinju poremećajima emocionalnog života i predstavljaju prvi znak poremećenog psihičkog života i dezintegracije ličnosti u celini.

Ontogenetski razvitak psihičkog života čoveka ukazuje na to da njegovo poreklo i osnovu čine emocije. Poremećena emocionalna ravnoteža dovodi ne samo do emocionalne nestabilnosti ličnosti, već

i do ozbiljnih poremećaja psihičkog života u celini. Stoga je razumljivo zarazno delovanje na čoveka snažnih afektivnih doživljaja kao što su strah ili panika. Emocionalna nestabilnost je opšta karakteristika svih osoba kojima je poremećena struktura ličnosti. Ona je prisutna kod neurotičara, psihopata, debila, emocionalno nezrelih, alkoholičara i narkomana. O poremećaju emocionalne ravnoteže čak može da se govori i kod ličnosti koje nisu pozitivno motivisane za jednu ideju, stav, akciju, dužnost ili program. Stoga se i dešava da sve ove osobe u kritičnim situacijama, u kojima se normalne ličnosti brzo oporavljaju, ispoljavaju raznovrsne duševne poremećaje. Svakako, ne može se očekivati od jednog neurotičara, koji u strukturi ličnosti poseduje neurotične, fobične crte (osobina straha), da se u opasnim, odlučujućim situacijama ponaša hrabro i pored svih pokušaja da se osloni na svoje svesne, psihološke i sociološke motive. Svaka od kategorija ličnosti sa abnormalnim ponašanjem različito reaguje u vanrednim situacijama, u kojima treba da savlada strah i pokaže hrabro ponašanje.

I u okviru jednog oblika duševnih poremećaja ne javljaju se uvek iste reakcije. Pojedine psihopatske ličnosti u situacijama stresa različito reaguju. Asocijalni psihopati (nastrane osobe koje narušavaju društvene norme) tada često ispoljavaju strašljivost, kolebljivost, nesigurnost, tražeći zaštitu kod drugih koji se suprotstavljaju opasnostima. Antisocijalne psihopate (nastrane osobe koje su agresivne prema društvu) u istim situacijama obično reaguju agresivnim i implusivnim reakcijama, ne kontrolišući svoje ponašanje i ne usmeravajući ga prema realnoj opasnosti ili objektu. Takvo reagovanje i ponašanje je obično anarhično i nanosi štetu pojedincima i grupi. Ako se ovo ponašanje usmeri prema napadaču, obično je takva hrabrost skupo plaćena. Ove i neke druge kategorije psihopata, zbog poremećenog emocionalnog života, nisu u stanju da se identifikuju sa pozitivnim primerima u borbi, ili ako to pokušavaju, onda su njihovi postupci veoma neracionalni.

Intelektualno zaostale ličnosti zbog strukturalnih poremećaja pokazuju teškoće u prilagođavanju opasnim situacijama. Poremećaji njihovog emocionalnog života otežavaju im da se ponašaju skladno i one već prema okolini ispoljavaju pasivnost ili agresiju. Zbog toga svaka opasna situacija, brže nego u normalnim osoba, poremeti njihov psihički život, a nedostatak apstraktnog mišljenja ovo stanje još i pogoršava.

Ponašanje ličnosti u opasnim situacijama veoma se često pojednostavljuje i netačno procenjuje. Obično se smatra da je u prevenciji protiv straha dovoljno ako se čovek dobro obuči, naoruža i

ako mu se ukaže na značaj opasnosti. Međutim, zapostavlja se ličnost u celini, njena psihološka svojstva i psihičke funkcije, percepcije, pažnja, pamćenje, mišljenje i osećanje. Poznato je da su misaoni procesi podređeni osećanjima. Tako čovek ništa ne razume ako je zaplašen. Otuda je odomaćen izraz »u strahu su velike oči«. Međutim, problem se može i obrnuto postaviti. Pojavi straha je prethodila ideja, shvatanje i razumevanje situacije. Od toga kako čovek procenjuje određenu situaciju zavisi kako će je emotivno doživeti. Od odnosa između pojedinih psihičkih funkcija, s jedne strane, i osobina i osećanja, s druge strane zavisi ponašanje ličnosti u konkretnoj životnoj situaciji. Ovaj odnos je interesantan za izučavanje ne samo kod poremećenih, već i kod normalnih struktura ličnosti u prosečnoj populaciji.

Dovoljno je istaći ulogu temperamenta u ponašanju normalnih osoba u običnom životu, a da i ne govorimo u kritičnim situacijama da bi se ukazalo na ovaj problem. Ličnosti sangviničnog temperamenta brže donose odluke i smelije prelaze u akcije. Ako u opasnim situacijama dožive neuspeh, one za izvesno vreme izgube odlučnost, ali relativno pre drugih »prelaze u akciju« i uspostavljaju emocionalnu ravnotežu.

Osobe koleričnog temperamenta, u načelu, u ponašanju ispoljavaju odlučnost i smelost. Ovakvo ponašanje zavisno je od naglašene emocionalne komponente. Odlučnost i smelost su uvek prisutni u ponašanju hrabrih i heroja. Međutim, ako ove osobe dožive poraz u akciji, one se ponašaju izrazito nekontrolisano zbog snažnog upliva straha. Emocionalna duševna stanja ovih osoba su veoma promenljiva, kao i njihova emocionalna ravnoteža, zbog snažnog delovanja afekta. Dešava se da ove osobe nekritično procenjuju opasne situacije, što može da ih odvede u nepromišljene akcije.

Osobe flegmatičnog temperamenta brižljivo i oprezno pristupaju donošenju odluka u opasnim situacijama. One su inače vrlo istrajne, izdržljive i uporne u postizanju krajnjeg cilja. Prijatna i neprijatna emocionalna doživljavanja kod njih ne ostavljaju snažna i trajna psihička stanja i psihotraume. One u životu i opasnim situacijama manje rizikuju, te su stoga i manje sklone da dožive neuspeh, odnosno da se ponašaju brzopleto, da ispoljavaju strašljivost i stvaraju paniku u borbi.

Emocionalna doživljavanja kod ličnosti melanholičnog temperamenta često su obojena depresivnim, bojažljivim, fobičnim simptomima. Prilikom savladavanja prepreka u opasnim situacijama, ove ličnosti ispoljavaju odlučnost i smelost kratkotrajno. U životu i opasnim situacijama njih treba više podsticati, motivisati, razvijati im

optimističko raspoloženje, svest i značaj njihove vrednosti, da bi pokazale više inicijative, samostalnosti, smelost i borbenosti.

Ovi oblici ponašanja i reagovanja ličnosti, sa aspekta uloge emocionalnog tona sadržanog u temperamentu, imaju svoju konstitucionalnu, biološko-fiziološku osnovu u endokrinom i vegetativnom nervnom sistemu. Međutim, konstitucionalna osnova temperamenta, iako ima snažnog udela u ponašanju ličnosti, relativno je trajna i nepromenljiva vrednost. Osobine temperamenta se kroz razvoj, socijalizaciju, aktivnost i dinamiku ponašanja ličnosti menjaju i evoluiraju. S druge strane, granice između pojedinih svojstava temperamenta ne treba shvatiti šematski i izrazito odvojeno. Klasifikacija ličnosti prema temperamentu podrazumeva mešovite tipove koji imaju svojstva koleričnog, flegmatičnog i sangviničnog temperamenta. Sa aspekta socijalizacije ličnosti, veoma je značajno da se vaspitnim i mentalno-higijenskim merama može znatno da utiče na ponašanje ličnosti i postizanja željenog cilja, u konkretnom slučaju u pravcu razvijanja smelosti, odlučnosti i hrabrosti. Isto tako je značajno shvatiti, imajući u vidu ulogu temperamenta, koje su osobe više sklone kolebljivom ponašanju, tj. koje su nesigurne u opasnim situacijama. Stoga se sistemom profesionalne orijentacije, klasifikacije i selekcije za odgovarajuće dužnosti može smanjiti procenat osoba koje se teže prilagođavaju opasnim situacijama. Primenom i korišćenjem drugih preventivnih mera, posebno psihoterapije, može se mnogo doprineti jačanju emocionalne stabilnosti ličnosti.

Sa aspekta ispoljavanja straha ili hrabrosti u opasnim situacijama, pojedine osobine ličnosti mogu imati veći ili manji uticaj i značaj. Ličnosti se međusobno razlikuju prema tome u kojoj meri je određena osobina razvijena i naglašena. Stoga se o osobinama ličnosti može govoriti kao o merljivim dimenzijama i veličinama. Izraženost, odnosno razvijenost ovih osobina može se predstaviti i u vidu skale. Može se govoriti o osobini koja evoluirala od najizrazitije smelosti, odlučnosti, do krajnje kolebljivosti i nesigurnosti. Stoga se osobine ličnosti često prikazuju u parovima, od kojih jedan pokazuje krajnji stepen razvijenosti u jednom smeru, a drugi u suprotnom, zavisno od toga u kojoj je meri ta osobina razvijena. Obično na osnovu toga i prosuđujemo sa kakvim intenzitetom se osobina ispoljava. U opasnim situacijama negativne osobine mogu da imaju primarnu ulogu u neprilagođenom ponašanju osobe, koje je najčešće tipično izraženo težnjom da se osoba udaljava iz opasne situacije. Stoga se za vođe i rukovodioce u tim situacijama moraju birati smeli, odvažni, neustrašivi i hrabri, čije će ponašanje biti primer pozitivne identifikacije za plašljivce, kolebljivce i nesigurne. Iz svega se može izvesti zaklju-

čak da karakterne osobine ličnosti u svim situacijama određuju stepen izraženosti svesnih, voljnih i etičkih vrednosti. Ispoljavanje pozitivnih osobina zahteva uvek savladavanje određenih tendencija sebičnosti, odricanja od ličnih zadovoljstava i motiva. I danas se govori o dobrim i lošim, čvrstim i slabim karakterima. Dobar je onaj koji se odlikuje moralnim osobinama, a loš koji ih ne poseduje. Karakterne osobine su, razumljivo, posmatrane u opasnim situacijama. U fazi ispoljavanja straha ili hrabrosti treba, bez svake sumnje, tražiti osnovna objašnjenja kod određivanja dimenzija ličnosti. Ako je fobičnost (osobina strašljivosti) utkana u strukturu ličnosti kao trajna crta, ona će uticati da takva osoba u opasnim situacijama pretežno reaguje strahom. Energične, emocionalno stabilne ličnosti u istim situacijama pretežno će ispoljavati hrabro i smelo držanje. Stoga treba postaviti pitanje etičke opravdanosti streljanja paničara u ratu. Pogotovu što su u izrazitijim situacijama panike u ratu u nekim armijama streljane i čitave čete. Pitanje etičke opravdanosti u primeni takvih drastičnih mera prema pojedincima se ne postavlja kada se radi o pojavama dezerterstva kao izrazu svesne, negativne motivacije za ostanak u borbi. Međutim, ako su u pitanju poremećene strukture ličnosti, čije izbegavanje borbe nije motivisano svesno, primena ovakvih sankcija dolazi u sukob sa medicinskim i etičkim normama društva.

U ČEMU SU SLIČNOSTI I RAZLIKE IZMEĐU STRAHA I HRABROSTI

Strah i hrabrost, iako suštinski različite pojave, predstavljaju svojevrsne motive i pokretače ličnosti u opasnim situacijama. Fiziolog W. Cannon je primetio da se poremećena ravnoteža organizma, zbog nedostatka organskih materija, uspostavlja homeostazom, tj. automatski. Ovaj princip uspostavljanja poremećene fiziološke ravnoteže organizma tumači se ulogom bioloških motiva. Svaki poremećaj ravnoteže organizma zbog gladi, žeđi, seksualnih i drugih potreba izaziva u organizmu napetost, tenziju i uzbuđenje. U momentu iznenadnog izbijanja opasnosti, čovek istu shvata kao vitalno ugrožavanje svoje ličnosti i doživljava napetost i uzbuđenje. U tom momentu, uporedo sa poremećajima fiziološke ravnoteže, javljaju se i poremećaji emocionalne stabilnosti. Opasna situacija rađa strah u svesti osobe, koji istovremeno postaje motiv i podstiče je na akciju da bi sebe zaštitila. Sociopsihološki motivi, kao što su drugarstvo, samopotvrđivanje, sigurnost i borbenost, snažno utiču na ponašanje ličnosti, na ispoljavanje hrabrosti u opasnim situacijama. Ovi motivi su često sadržani u stavovima i sentimentima, te predstavljaju snaž-

ne dinamičke, pokretačke snage ličnosti. Stavovi i sentimenti se stiču učenjem i predstavljaju trajniji, organizovaniji, sastavni deo ličnosti i, pored psihološke, imaju i neurofiziološku osnovu. Ove dimenzije ličnosti deluju na različite psihičke funkcije, percepcije, pamćenje i mišljenje i stimuliraju ispoljavanje hrabrosti. Njihov uticaj na percepcije uočava se, pre svega, u selekciji spoljnih utisaka u svesti. U određenoj situaciji čovek percipira one utiske koji su u skladu sa njegovim stavom. Ako neko ima negativan stav prema odbrani od neprijatelja, on će smatrati da je besmislena svaka borba. Sličan efekat imaju stavovi na pamćenje, sudove i zaključivanja. Brže i lakše se pamti ono što je u skladu sa našim interesima i stavovima. Jedna od osnovnih karakteristika stavova je da se ne menjaju ni brzo ni lako, jer predstavljaju trajnija svojstva ličnosti.

LIČNA I KOMANDANTSKA HRABROST I POZITIVAN EFEKAT NA PONAŠANJE POJEDINACA I GRUPE

U opasnim situacijama, posebno u ratnim, ispoljavanje hrabrosti starešina, rukovodilaca i komandanata je od ogromnog značaja za održavanje emocionalne ravnoteže kod ostalih. U psihologiji pojedinaca i grupe prisutno je oponašanje pozitivnih primera rukovodilaca i starešina. Starešini se može i »progledati kroz prste« ako je učinio neku grešku u komandovanju, ali nikako se ne može opravdati njegovo kukavičko ponašanje. Nedovoljno hrabar i neodlučan starešina nikada nije mogao postići značajnije uspehe u borbi. Stoga u surovim ratnim uslovima savremena armija mora imati hrabre starešine i komandante. Hrabrost starešina u borbi može biti lična i komandantska. Komandantska hrabrost podrazumeva punu odgovornost starešine u komandovanju i rukovođenju svojom jedinicom. Lična hrabrost starešine je neophodna da bi svojim autoritetom i ulogom mogao da utiče na odvažno ponašanje ostalih. Njegov pozitivan lični primer predstavlja moćan izvor snage i hrabrosti za sve one kojima on rukovodi. Komandantska hrabrost u borbi obuhvata smelost u donošenju odluka, realnu procenu situacije i odgovornost u komandovanju. Ovu hrabrost poseduju komandanti i rukovodioci koji u strukturi svoje ličnosti poseduju pozitivne osobine, emocionalnu stabilnost, realnost, inicijativnost, kritičnost, odlučnost, smelost, istrajnost, itd. Starešine i komandanti sa ovakvim pozitivnim psihološkim osobinama veoma su dobro poznati u našem narodnooslobodilačkom ratu. Njihovi idejni i moralni stavovi predstavljali su izvor pozitivne motivacije za njihove borce, te su mogli da savladaju najveće teškoće i pobeđe neprijatelja u borbi. Ovi pozitivni primeri, kao i

oni iz naše istorije, sadrže neiscrpn i izvor pozitivne motivacije i etičke snage za razvijanje hrabrosti i borbenosti kod starešina, komandanata, boraca i čitavog naroda u savremenim uslovima. Zavisno od toga u kojim sredinama se hrabrost ispoljava, ona može biti građanska ili vojna. Primeri ovih vidova hrabrosti u našem istorijskom razvitku su mnogobrojni. To su svi oni koji su žrtvovali sebe za zajedničke moralne i etičke ciljeve.

Vojnička hrabrost se ispoljava u ponašanju vojnika u borbi. Ona se ne iscrpljuje samo u jednoj akciji, već se manifestuje istrajnim ponašanjem i savladavanjem svih psihofizičkih ratnih opterećenja, dugih marševa, nespavanja, gladovanja, psihotrauma i drugih teškoća. Vojnička hrabrost može biti lična i komandantska. Ličnu hrabrost može da ispolji svaki borac i komandant u opasnoj situaciji. U novembru 1941. godine, u jednoj akciji, Sava Kovačević, kao komandant, skočio je na neprijateljski tenk. On je u toj situaciji pokazao ličnu vojničku hrabrost. Maršal Tito je 1943, u IV neprijateljskoj ofanzivi, doneo odluku da se poruše mostovi na Neretvi, čime je ispoljio visoku komandantsku hrabrost. Godine 1812, donoseći odluku o odstupanju, Kutuzov je rekao: »Znam da će se sva odgovornost sručiti na mene, ali ja ću žrtvovati sebe za spas otadžbine«. Borbena hrabrost se stvara i razvija kroz lično iskustvo u borbi. U mirnodopskim uslovima, kroz savladavanje psihofizičkih teškoća i opterećenja, vojnik se priprema za ispoljavanje hrabrosti u ratu. Borac koji je preživio više ratnih, opasnih situacija, stekao je dragoceno iskustvo kako treba da se ponaša u sličnim situacijama ubuduće. Samo u naporenim, vanrednim i ratnim situacijama stvaraju se hrabre ličnosti. Makarenko s pravom kaže: »Ne može se vaspitavati hrabar čovek ako se ne stavi u uslove u kojima će moći da pokaže hrabrost«. Sa toga aspekta se može govoriti o izvorima hrabrosti, koji su veoma mnogobrojni i značajni.

Pozitivna motivacija je osnovna pokretačka snaga ličnosti u opasnoj situaciji i u borbi. Ona može biti izvor hrabrosti ako je kao pokretačka snaga ličnosti svesna, ako postoji saznanje da je neophodno da se izdrže sva naprezanja koja nameće opasna situacija. Ovo saznanje i svest moraju biti prisutni u širokim slojevima naroda, vojnika, građana, komandanata i starešina, a zasnivaju se na etičkoj i društvenoj opravdanosti i ciljevima borbe, autoritetu starešina, svesnoj disciplini, obučenosti, patriotizmu, stavovima, istorijskim tradicijama, sigurnosti i poverenju u sebe i svoje naoružanje.

Razvijanje individualne i masovne, kolektivne hrabrosti može se postići kroz program vaspitno-obrazovnog rada u oružanim sna-

gama i širokim narodnim slojevima za potrebe opštenarodnog odbrambenog rata.

Razvijanje hrabrosti mora da se shvati kao proces socijalizacije i humanizacije ličnosti, savladavanjem psihofizičkih opterećenja radi postizanja pobeđe nad agresorom. To znači da se hrabrost razvija kroz aktivnosti, »vatrena krštenja« i prekaljivanja. U opasnim situacijama potrebna je emocionalna stabilnost ličnosti kako bi se mogla suprotstaviti navali straha, emocionalnim krizama, psihotraumama i raznovrsnim psihološkim poremećajima.

RAZVIJANJE HRABROSTI I PREVENCIJA PSIHOLOŠKIH POREMEĆAJA IZAZVANIH STRAHOM

Primena preventivnih mera u sprečavanju psiholoških poremećaja izazvanih strahom u vanrednim situacijama zadatak je čitavog društva. Osnovni, neposredni zadatak koncepcije naše odbrane je podizanje i jačanje borbenog morala i motivacija naroda i armije. To se može postići sistemom obrazovanja u najširim razmerama, isticanjem značaja naših samoupravnih, socijalističkih društvenih odnosa, razvijanjem revolucionarne svesti, patriotskih osećanja, etičkih i moralnih vrednosti, tradicija i poverenja u rukovodstvo i autoritet starešina. Neophodno je formiranje pozitivnih stavova kod našeg čoveka o nužnosti odbrane zemlje, kao jedino mogućoj alternativni, na osnovu realne procene o uspešnom suprotstavljanju agresiji.

Ako se polazi od ovih osnovnih stavova, moguće je u svakoj vanrednoj situaciji, u slučaju pojave iznenadne elementarne katastrofe ili nuklearnog udara, naći celishodno rešenje i suprotstaviti se stihiji. Iznenadne, neočekivane situacije mogu biti presudne ne samo za pojedince, već i za grupe i čitavu zajednicu. Stoga treba na vreme izvršiti sve pripreme radi suprotstavljanja iznenađenju. Čovek je najviše okupiran strahom ako ne poznaje način na koji se može suprotstaviti opasnosti. Neophodno je da svaki pojedinac uspešno savlada obuku kako bi se bolje snašao u kritičnoj situaciji. Tu se podrazumeva vojnostručna, politička, medicinska i psihološka obuka, a i drugi vidovi obrazovanja i stručnog usavršavanja. Za suprotstavljanje iznenadnim situacijama neophodno je znanje u rukovanju oružjem, korišćenju zaštitnih sredstava, telesne zaštite, u pružanju prve pomoći, samopomoći itd. Svakako da su vojnostručna obuka i čvrsta vojnička organizacija osnovni uslovi da se čovek suprotstavi opasnostima koje donosi strah u ratnim i vanrednim situacijama. Postojeća iznenađenja moguće je ublažiti ili otkloniti blagovreme-

nim pripremama stanovništva — u vidu povremenih davanja uzbu-
ne. Bombardovanje gradova za vreme drugog svetskog rata je očigledan dokaz za to. Stanovništvo napadnutih gradova blagovremeno je obaveštavano o predstojećim napadima, čime je ublažavano iznenađenje i njegove štetne posledice. Kratak vremenski period uzbune može biti dovoljan da se organizovano i planski sprovedu odgovarajuće zaštitne mere. Danas postoje usavršena tehnička sredstva za otkrivanje predstojeće opasnosti i blagovremeno prenošenje informacija preko raznih sistema javnih komunikacija. Stanovništvo prvo treba upozoriti da dolazi opasnost, a zatim mu prenositi obaveštenja i uputstva na koji način treba da traži izlaz iz opasne situacije. Informacije se moraju prenositi kratko, jasno i razumljivo.

Primena svih ovih postupaka u iznenadnim, vanrednim situacijama biće bez efekta ukoliko se u bilo kojoj od tih akcija od prvog trenutka ne povede računa o rukovođenju. Uloga vojnih starešina i rukovodilaca svih profila u vojsci i građanstvu od izuzetnog je značaja u ovim situacijama. Njihovo ponašanje mora biti odvažno i hrabro. Naređenja i uputstva moraju biti realna, precizna i blagovremena.

U situacijama elementarnih i drugih iznenadnih katastrofa, čovek — okupiran strahom od mogućnosti smrti i ranjavanja — ponaša se izrazito povodljivo i sugestibilno. On sam obično nije u stanju da nađe najbolji izlaz iz situacije i traži oslonac kod drugih, pa i kod onih koji nisu u boljem i povoljnijem položaju od njega. Stoga je jedna od značajnih mera prevencije podizanje obrazovnog nivoa vojske i naroda u pogledu psiholoških zakonitosti straha, oblika reagovanja i metoda samosavladvavanja. Postoje raznovrsne obrazovno-vaspitne forme rada da se to postigne, putem publikacija, predavanja, televizije, radija i drugih formi javnog obrazovanja i vaspitavanja. Svaka osoba treba da shvati da je strah normalna reakcija na opasnost, da se više-manje svaki čovek plaši kada se nađe u životnoj opasnosti. Na taj način će se otkloniti osećanje manje vrednosti i shvatiti da strah ne predstavlja kukavičluk, već da treba tražiti načina da se on savlada. Svaki čovek mora da zna da zauzimanje pasivnog stava u savladavanju straha znači prepuštati se njegovom razornom dejstvu, koje samo može doneti štetne posledice.

Blagovremeno informisanje i upoznavanje sa potencijalnim opasnostima istovremeno znači i pripremanje za akciju. Stoga je neophodno informisanje o ciljevima neprijateljske propagande, kako bi se postigla budnost u pogledu namera neprijatelja i održala moralna čvrstina i psihička otpornost. Sva sredstva informisanja u armiji i građanstvu moraju biti blagovremena i imati pozitivan efekat.

U sistemu informisanja i vaspitno-obrazovnog rada veoma su dragocena naša iskustva iz oslobodilačkog rata. Ona su se zasnivala na idejnosti, aktuelnosti, blagovremenosti, konkretnosti, realnosti, brizi o čoveku i njegovim potrebama. U našem oslobodilačkom ratu postojala je čvrsta unutarnja veza između vojske i naroda u sprovođenju svih konkretnih mera i zadataka. Zato su ova, dragocena i poučna, iskustva i u praksi dokazala svoju vrednost.

Može se zaključiti da ponašanje ličnosti i grupa u opasnim situacijama prate pojave straha, prilike i hrabrosti, čije ispoljavanje zavisi od motiva, osobina, temperamenta, psihičkih funkcija, stavova i osposobljenosti za otpor. Stoga pripreme vojnika, starešina i naroda za uspešno suprotstavljanje opasnosti u borbi treba da se usmeravaju u pravcu formiranja stabilnih struktura ličnosti, psihofizički izdržljivih, koje poseduju pozitivne osobine, stavove i motive.

Pukovnik docent
dr *Milanko JOVIČEVIĆ*